

Ett mästerverk med mycket att begrunda för en läkare

Att följa läkaren Ricardo Reis genom hans sista år är att uppleva ett mästerverk, skriver Birgitta Swartz om den bok som hon varmt rekommenderar till läsning. Romanen illustrerar människans livsvillkor samtidigt som den målar tidsandan före andra världskriget.

BIRGITTA SWARTZ
läkare och senior, Stockholm

■ Inför intervju i Portugal 2002 sökte jag pocketböcker som kunde berika min pensionärstillvaro. José Saramago, portugisen som fått Nobelpris, verkade vara ett lämpligt val. Det fanns i min bokhandel bara en pocketversion av hans böcker som jag inte hade läst tidigare: »Året då Ricardo Reis dog«. Med visst motstånd började jag läsa. Saramago skriver som en brusande fors, så ordrikt, omständligt, ibland nästan tjatigt, att jag mot min vana ibland hoppat över långa stycken i hans böcker. Men att i den aktuella boken följa Ricardo Reis genom hans sista år – som är 1936 – är att uppleva ett mästerverk! Här gäller omläsning för begrundan, inte överhoppning av stycken! Jag utser romanen till en av de allra bästa jag läst! Jag vill dela med mig! Många ... alla ... måste få läsa den!

Romanen följer några personer ur olika samhällsklasser och låter deras tankar och handlande illustrera människans livsvillkor samtidigt som den målar tidsandan före andra världskriget. Infallsvinklarna är många. Här serveras mystik, historia, politik, filosofi, psykologi, romantik, genusperspektiv och medicin!

Mystik

För att förstå boken måste man veta att huvudpersonen existerat som en av poeten Fernando Pessoaas diktargestalter. Denna bakgrund beskrivs utförligt i förordet. Pessoa, som levde 1888–1935 – mesta tiden i Lissabon –, diktade under flera olika namn. Han gav sina dubbelgångare, eller »heteronymer« som han valde att kalla dem, namn, yrken, karaktärsegenskaper, intressen, ja, till och med namnteckningar. Saramago har valt att skildra en av dem, läkaren Ricardo Reis.

När denne i romanen kommer till Lissabon är Fernando Pessoa redan död. Men Pessoa påstår att en människas jordeliv klingar av under nio månader efter döden, lika lång tid som man vilat i mo-

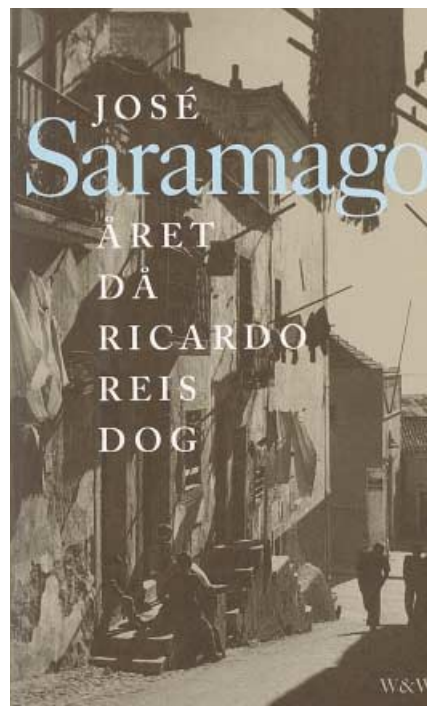
derlivet. Detta förklarar att Pessoa kommer till Reis och kan föra långa berikande samtal med honom. Reis tvingas att utvärdera sitt liv före sin död, som man genom bokens titel vet inträffar snart.

Historia och politik

Läkaren och poeten Ricardo Reis kommer alltså åter till Portugal från Brasilien där han arbetat i 16 år. Han är ensamstående, 48 år, fylld av vemod och tvekan. Han kommer till Lissabon för att besöka vännen Fernando Pessoaas grav. Men han drivs också av rädsla för hotande revolution i Brasilien och planerar att bli kvar i fosterlandet. Det är brytnings-tider i Europa. Reis kommer hem till Salazars diktatur, till Francos maktövertagande i Spanien, Mussolinis anfall på Etiopien, Hitlers marscherande brunskjortor i Tyskland. Allt detta är honom främmande, han är en iakttagare. Samtidigt som han i grunden är mycket konservativ och klassmedveten börjar han känna med folket, representerat av hotelluppasserskan Lidia som blir hans älskarinna och städerska (sic!) och två gubbar, den ene analfabet – som delar hans parksoffa och tidning. På sina strövtåg i staden ser Reis också hunger och misär hos folket, ser hur många unga män »luras« in i frivilliga ungdomsförband och börjar marschera för fosterlandet. Några gör uppror och blir skjutna av sina egna – därtill kommenderade – kamrater. Själv blir han kallad till hemliga polisen misstänkt för att vara revolutionär från Brasilien. Han övervakas och förföljs av den lökluktande agenten Victor.

Filosofi

Samtalen mellan Ricardo Reis och Fernando Pessoa rör ofta djupa problem. Drömmen är livets andra sida, påstår Reis, medan Pessoa i sin egenskap av redan död slår fast att andra sidan av livet enbart är döden. De kommer i dispyt om huruvida »vara och existera« är identiska begrepp. Och hur skall vi ställa oss till det som sker omkring oss? Kan vi dra oss undan, slippa ta ställning? Pessoa uttrycker sig ganska kryptiskt: » ...man måste leva på någon plats, att förstå att

Lästips

José Saramago. »Året då Ricardo Reis dog«. Översättning från portugisiska av Hans Berggren. 382 sidor. Stockholm: Wahlström & Widstrand; 1999.

det inte finns någon plats som inte är en plats, att livet inte kan vara icke-liv.« Pessoa påstår också att »ensamhet är inte att leva ensam, ensamheten är att vi inte har förmågan att vara sällskap åt någon eller något inom oss ...» Jag märker vid en andra läsning av boken att avsnitten med filosofiskt resonemang inte gjort så stort intryck vid första genomläsningen. Nu när jag har händelseförloppet klart för mig observerar jag dem tydligare och märker att de är väl värda att begrunda.

Psykologi

Det finns många situationer i boken av psykologiskt intresse. Jag fastnade särskilt för den blandning av servilitet och empati som hotellpersonalen visar mot sin långtidsgäst Ricardo Reis. Men när nya hotellgäster anländer riktar personalen intresset mot dem och tappar snart nyfikenheten på Reis' fortsatta

FOTO: JERRY BAUER

José Saramago, född 1922, portugisisk författare, fick Nobelpriset i litteratur år 1998.

öde. När han senare oförmodat dyker upp på hotellet blir han mycket besviken över att inte bli igenkänd. Beskrivningen av hur sårad hotellchefen Salvador blir över att han inte är den förste som får veta att Reis tänker flytta är en av de humoristiska detaljerna i romanen.

Hur vi människor fungerar är Saramago en mästare på att avläsa. Inbördeskriget i Spanien sätter Reis på prov. Hans sympati finns hos den revolterande armén. Men ... »att jag gillar att få veta att min fiende befinner sig i svårigheter innebär inte automatiskt att jag applåderar den som försatt honom i dem«. Reis känner ett inre obehag. »... han är som den som inte törs flå en kanin och ber någon annan göra det medan han står och tittar på, arg över sin egen feghet ... och då uppstår ... en sorts agg mot den som begår denna stora grymhet ...«

Romantik

Uppasserskan på hotellet där Ricardo Reis bor de första månaderna i Lissabon har samma namn som en av hans till-

bedda i poesin, Lidia. Hon är en mjuk ung kvinna som faller för hans ömhetsgest: Han snuddar hennes varma överarm! Hon blir hans sängkamrat och omvårdare som hela tiden vill honom allt väl utan att kräva mycket. Samtidigt börjar Reis svärma för den unga kvinnan Marcenda som regelbundet bor på hotellet med sin far advokaten när hon besöker läkare i Lissabon för en hysterisk förlamning. Henne vill Reis gifta sig med! Hon tillhör hans samhällsklass och skulle bli en passande läkarfru. Han uppvaktar henne och skriver i lönnedom kärleksbrev och poesi till henne. Man kan uppröras över denna dubbelmoral, men för mig är det en intressant skildring av känslorna bakom detta manliga beteende härstammande från 1800-talets borgerlighet.

Ricardo Reis för en inre monolog, där hans samvete och sinnlighet talar för Lidia men där konventionen ändå vinner. Att få barn och gifta sig med Lidia är inte tänkbart. Men det finns försonande händelser. Lidia kommer att finna ett poem i Reis' skrivbordslåda när hon städar efter hans död: »Kom och sätt dig med mig, Lidia, vid flodens strand ...« Kanske kan det kännas som en hemlig kärleksförklaring ovetande som hon är om den uppdiktade musan med namnet Lidia!

Genusperspektiv

Saramago skildrar kvinnornas levnadsvillkor på den tiden verkligt inkännande. Lidia och Marcenda har stora inskränkningar i sina liv, men de bär dem med tålmod och positiv förtröstan. För mig blir de båda riktiga hjältinnor, kloka, stolta och modiga.

Ett presumtivt samtal mellan de två rivalerna framstår för mig så typiskt kvinnligt att jag misstänker att författaren måste ha tjuvlyssnat någon gång. Doktor Reis skildras inte som en mullig mansgris utan som en obetänksam pojke som behöver tas om hand. Han är skrattretande handfallen då det gäller praktiska hushållssysslor, glömmer köpa toalettpapper när han flyttar in i en helt tom lägenhet. Han har inga tändstickor att tända gasvärmaren med och kan alltså inte få varmvatten vare sig till rakvatten eller morgondryck utan att gå till en kiosk – orakad. Tepåsar och skorpar är den enda mat han kommer på att inhandla. Han räddas av det kvinnliga nätverk som ofta kallas »skvallerkäringar«. Tanterna i trapphuset hör förstås när Lidia kommer för att städa (och älska). När hon lämnar våningen hör de henne ropa: »Jag kommer och städar nästa fredag, doktor Reis!« Redan nästa dag ringer både mjölkbudet och brödpojken på och frågar om Doktorn vill ha leverans på

morgnarna. Nätverket är aktiverat – på gott och ont!

Medicin

För en läkare finns mycket intressant att begrunda i denna roman. Doktor Reis funderar över forna tiders medicinska verksamhet när han passerar ett klostersjukhus på sina promenader. Han vikarierar för en hjärtspecialist och konstaterar att hans trygga tonfall är lika viktigt som specialkunskaper. Marcendas förlamade arm är en gåta som analyseras. I våra ögon charlatanmässiga behandlingsförsök hjälper inte, och slutligen återstår bara att besöka den heliga orten Fátima där madonnan gör under. Av ren nyfikenhet och ett fäfängt hopp att få se Marcenda reser Ricardo Reis till Fátima tillsammans med hundratals sjuka, halta och lytta. Han upplever mycket, dock inga underverk. Tvärtom blir han den som konstaterar att en av de sjukaste besökarna avlidit i kön till madonnan. Från ett litet flygplan kastas ut flygblad med reklam för Bovril, vilka många inte kan läsa eftersom de är analfabeter. Upplevelsen av att ingå i ett folkhav av troende blir nästan övermäktig för Reis. Han frågar sig: »Har jag någonsin levt egentligen?«

En dag när Ricardo Reis träder in på läkarmottagningen där han vikarierar väntar ett brev. Hans uppdragsgivare är frisk. Vikariatet upphör, och Reis blir alltmer inaktiv. Inbördeskrig bryter ut i Spanien, och tidningarna rapporterar om vidriga övergrepp. Reis, som räknar sig till rojalisterna, vet inte vad han skall tycka om ett krig mellan republikaner och republikaner. Hans intresse för omvärlden avtar, och en depression med kroppsligt förfall inträder. Lidia kommer alltmer sällan. Klassklyftan mellan henne och Reis blir tydligare genom deras motsatta syn på krigshändelserna. De nio månaderna har gått. Ricardo Reis lämnar oss för att återförenas med sin skapare Fernando Pessoa. För oss återstår bara att lyfta hans hatt som blir kvar och tacka för en enastående upplevelse. Läs och läs om!•